

De non-urban city: smart landscape
over de schijntegenstelling platteland en stad

Dr. Peter Sonderen
Professor of Theory in the Arts
ArtEZ University of the Arts

[Lezing voor 'Dialoog tussen stad en platteland',
8 februari 2018, Platform 31]

'Dialoog tussen stad en platteland'¹ lijkt op het eerste gezicht een vrij onschuldige titel, maar, zoals ik hoop te laten zien vanmiddag, is ze dat toch niet helemaal. Want wat is een dialoog? Een dialoog is een spreken tussen twee of meer gesprekspartners; het is een uitwisseling van gedachten waarbij er vaak uitgegaan wordt van een zekere gelijkwaardigheid. Dat wil zeggen dat partijen recht van spreken hebben en dus van het aandragen van ideeën en argumenten. De gesprekspartners in deze bijeenkomst zijn aangeduid als *stad* en *platteland*. Deze spreken met elkaar. Maar omdat het hier niet gaat om menselijke sprekers is de vraag gerechtvaardigd hoe deze entiteiten met elkaar spreken, wie zij eigenlijk zijn of wie ze 'doen'? Natuurlijk weten we allemaal dat we vanmiddag als mensen met elkaar zullen spreken, maar de vraag ligt niettemin voor de hand waarom we dat eigenlijk doen en vanuit welke hoedanigheid. Hoe zijn wij in die dialoog verbonden met stad en platteland?

Deze licht filosofische vingeroefening is nodig om werkelijk vat te krijgen op wat er aan de orde is. Als een stad gaat spreken wat of wie spreekt er dan? En wat representeert zij?

Als het platteland gaat spreken geldt natuurlijk hetzelfde. Wie of wat spreekt daar?

Aangezien het begrip stad algemeen gesproken vrij helder is, is het wellicht interessant om het begrip platteland nader te bekijken. Want wat vooronderstelt dit woord?

Platteland is een land dat plat is. Wat betekent dat? Betekent het simpelweg dat het niet glooiend of bergachtig is? Of dat het, in tegenstelling tot de stad, niet of nauwelijks bebouwd is? We vermoeden natuurlijk het laatste. Het is land dat nogal *leeg* is en daarom

tegenover de *vollere* stad staat. Het is ook land dat – van oudsher – vrij onbeschermd is en daardoor kwetsbaar en wellicht niet geciviliseerd, als we tenminste civiel in geciviliseerd als burger begrijpen, een bewoner van een stad. Een burger woonde in een burcht en was daar beschermd. Daardoor kwam civilisatie op gang – wat dat ook moge betekenen –, en werd de burger als tegenhanger van de boer opgevoerd. Burgers versus boeren c.q. buitenlui, stad versus platteland. Wanneer we het woord platteland in de Engelse taal vertalen zien we dat platteland meestal als ‘countryside’ wordt vertaald. Dit begrip wordt sinds het begin van de 18de eeuw (1727) omschreven als ‘... any tract of land having a natural unity.’ Het begrip stamt al uit de 15de eeuw en betekende ‘one side of a country,’ waarbij we moeten denken aan een niet aangelegde vallei of bergketen. Dit verklaart die ene betekenis ‘van elke strook land dat een natuurlijke eenheid heeft.’ⁱⁱ Als we dit begrip echter toepassen op Nederland wordt het lastig want daar zijn toch weinig dergelijke natuurlijke eenheden meer aan te treffen. We hebben hier vooral te maken met een groot ontwikkeld cultuurlandschap. We gebruiken hier ook wel af en toe het begrip ‘buitengebied’ of ‘ommeland’ maar dat heeft toch een andere connotatie. Het buiten of het omme is altijd gerelateerd aan een ander verondersteld centrum of ander referentiekader, meestal een stad. Anders gezegd, het is expliciet bedoeld en gemeend als de *periferie*.ⁱⁱⁱ

De begrippen waarmee we spreken zijn dus niet onbelangrijke indicatoren van blikrichtingen. Platteland is alleen maar plat vanuit de stedelijke hoek bekeken. De stad krijgt daar tegenover vaak zijn betekenis vanuit het platteland. Of, en dat is interessant voor vanmiddag, is er misschien toch de mogelijkheid van een gedeelde blik? Zijn stad en platteland evenwaardige gesprekspartners en loopt er om het begrip dialoog nog eens letterlijk te nemen een *redelijkheid* (logos) of een verhaal door hen beide heen? Vormen ze met andere woorden samen één verhaal en zijn de begrippen stad en platteland gewoon onderscheidingen binnen een geheel? Moeten we stad en platteland hier dus niet langer als een vorm van *dualisme* zien maar juist uitgaan van een meer *inclusieve* notie? Als ik de vraag zo stel zal iedereen dat beamen, vermoed ik, omdat we hen in *samenhang* willen zien. Maar is dat nu niet juist een term die het dualisme ook in stand houdt?

Met deze vraag heb ik me vanuit het ArtEZ-lectoraat *Theorie in de kunsten* ook beziggehouden toen ik samen met ruimtelijk adviseur Joop Hoogeveen met een artistiek onderzoeksproject startte dat de ‘Non-Urban Garden’ is gaan heten.^{iv} De niet stedelijke tuin. Kunstvereniging Diepenheim, een van de weinig centra voor contemporaine kunst in Oost-Nederland, zocht naar een toekomstbestendig concept om hedendaagse tuinen te ontwerpen. Ze hadden al een paar tuinen die door kunstenaars waren gemaakt, zoals die van Herman de Vries, die onlangs Nederland vertegenwoordigde op de Biënnale van Venetië. Het lectoraat heeft daarvoor een eenvoudig project bedacht dat uitging van zowel kunst als van de toekomst: ‘Tuinen van de 21ste eeuw.’^v Omdat het een kunstvereniging betrof was het logisch om kunstenaars te benaderen in plaats van landschapontwerpers of -architecten. De vraag die we stelden aan een selectie kunstenaars die niet per se gespecialiseerd waren in landschap was simpel: wat denken zij bij het concept ‘de tuinen van de 21ste eeuw’ en kunnen zij naast hun reflectie hierover ook een werk maken? Later hebben we daar de term ‘Non Urban Garden’ aan toegevoegd omdat het expliciet om tuinen ging in een niet-stedelijke omgeving. Tuinen waren (afgezien van de grote landschapstuinen/parken) vaak verbonden aan de stedelijke ruimte. Vier kunstenaars zijn uiteindelijk voor dit project geselecteerd en hebben ook onconventionele concrete tuinen ontworpen en uitgevoerd. Deze hadden weinig meer te maken met reguliere tuinontwerpen, zoals die in de tuinen van de internationaal vermaarde tuinmaker/-ontwerper Piet Oudolf tot een prachtig hoogtepunt komen (zie bijvoorbeeld zijn impressionistisch opgebouwde en esthetisch fraaie aangelegde planten- en bloemenreeksen op de High Line van New York). De vier kunstenaars gingen juist aan de slag met de vraag naar de betekenis van de 21ste eeuwse tuin, wat een tuin was en zou kunnen zijn. Dit leidde tot heel verschillende antwoorden. De bijtuin en -monument, *If Bees Are Few...*, is een bijna activistisch ontwerp van [Jimini Hignett](#) en [Doris Denekamp](#); hun tuin – een verhoging in een landschap met bloemen met daarop vijf betonnen en twee houten bijenkasten -- was het resultaat van hun onderzoek naar de mogelijksvoorwaarde van de tuin in relatie tot de immense bijensterfte. Het ontwerp van de ‘De onbegrensde tuinen’ – met als stralend middelpunt de (botanische) tulp als

migrant -- van [Birthe Leemijer](#), werd onder meer gemotiveerd als tegenvoeter van de Cartesiaans samengestelde Mondriaaneske tulpenvelden in Noord-Holland. De vaststelling dat Diepenheim als stadje eigenlijk al één grote tuin was en hooguit een hek er omheen nodig zou hebben – het begrip tuin, net als gaarde, betekent van oorsprong een omheind stuk grond -- leidde tot het ontwerp van de sculpturale ‘Garden Fence’ van de Schotse kunstenaar [Edward Clydesdale Thomson](#). De vraag naar het 21ste-eeuwse aspect, ten slotte, werd beantwoord door ‘De Boomtuin’ van de videokunstenaar [Jeroen Kooijmans](#) die zich met zijn tuin zowel aan de tijd als aan de ruimte wilde onttrekken. Kooijmans was niet geïnteresseerd in de 21ste eeuw maar zocht juist een eeuwige tuin die ver boven tijd en plaats verheven moest worden. Dit realiseerde hij door een oude eik (250 jaar oud) te zoeken, en daar vervolgens een wenteltrap aan vast te maken zodat je op 10 meter hoogte uitkomt op een platform waar een tuin met varens en mossen werd ingericht. Net als bij de andere ontwerpen werden de grenzen van de tuin hier opgezocht. Door de vraagstelling en door de verschillende onderzoeken van de kunstenaars is het traditionele beeld van de tuin als een omheinde en al dan niet fraai aangelegde plek aan het kantelen gebracht. Niet langer gaat het om een esthetisering à la Oudolf – de beplanting van een gegeven stuk grond -- maar juist om de doordenking van een heel alledaags en democratisch fenomeen. De kunstenaars stuitten daarbij op de grenzen van het begrip en onderzochten hoe je die kunt overschrijden. Het ging niet langer om de essentie van de tuin maar om wat je ermee kunt *doen*, wat een tuin überhaupt teweegbrengt.

Vanuit deze gedachte kwamen we na afloop van dit project als vanzelf terecht op een nieuw concept: ‘the non-urban city,’ de niet-stedelijke stad. Hoe poreus is de grens tussen stad en platteland? Zijn de grenzen inderdaad nog wel te handhaven? En wat te denken van minder stedelijke regio’s als Twente en Arnhem/Nijmegen? Kunnen we deze gebieden niet beter *niet-stedelijke* steden noemen? Geldt hier het vigerende dualisme van stad en land eigenlijk wel? We kunnen Nederland namelijk op twee manieren bekijken: vanuit nationaal en vanuit internationaal perspectief. Nationaal constateert men altijd een sterke tegenstelling tussen stad en platteland die vooral gevoed wordt vanuit Randstedelijk

denken. Vanuit internationaal perspectief is Nederland echter eerder een grote aantrekkelijke metropool met veel groen en goede verbindingen. Een grote stad met parken. Uit beide visies spreken dus al heel verschillende verhoudingen, waarin, in feite, *niemand gelijk heeft*. Alleen het eigen perspectief verleent het gelijk hebben.

Perspectieven zijn weliswaar nodig, we werken er altijd mee, maar ze leiden ook tot verkokering zoals de Nederlandse vertaling van het begrip perspectief, *doorzichtkunde*, al aangeeft. Het perspectief is ook niet voor niets in de Renaissance uitgevonden om het eigen zicht op de dingen -- aanvankelijk vanuit het venster van het kasteel, waar ook het westerse schilderslegitimatie aan ontleende -- als de dominante orde te zien. Deze blik is dus bepaald niet neutraal maar bevat altijd een machtsaanspraak. Ik zit in het midden en bepaal de grenzen. Hoe kunnen we nu dit eenzijdige perspectief veranderen? Het begrip non-urban city, de niet-stedelijke stad, is nadrukkelijk geformuleerd als paradox. Hoe kan een stad niet stedelijk zijn en – kennelijk – toch een identiteit hebben? Een stad is toch altijd stedelijk en platteland, ja platteland, is toch platteland, daar verander je niet zo veel aan? Door dit gebruikelijke essentie-denken op deze manier aan de orde te stellen kunnen we dingen laten verschuiven. Dat is in de discussie over stad en platteland heel hard nodig. Waarom spreken we bijvoorbeeld nog niet over *stadplatteland* of *plattelandstad*? Elke stad (en ook dorp) in Nederland is hoe dan ook verbonden met het platteland en kan daar helemaal niet meer los van worden gezien. Want nogmaals waar hebben we het nu over?

Om dit te illustreren het volgende voorbeeld. Innovatie wordt als een belangrijk item gezien voor onze toekomst, met name in relatie tot groene energie, verduurzaming et cetera. Hierdoor wordt bijvoorbeeld volop ingezet op de *smart city*. We zien daarbij echter over het hoofd dat het platteland inmiddels allang onder een digitaal regime leeft. Het platteland is al smart. Dit was voor ons dan ook een belangrijke reden het begrip non-urban city uit te breiden met smart landscape → *Non urban city: Smart landscape*. Het platteland en de natuur zijn al veel verder gedigitaliseerd dan we beseffen. Rem Koolhaas spreekt zelfs van een hyper-Cartesiaanse orde: “Our fixation on the smart city is distracting us from an even more radical and unheralded transformation in the

countryside, which is—without our noticing—becoming far smarter than the most advanced urban realm. A colossal new order of rigor is appearing: Every square meter of every field has been converted into units of data and fed into computers aboard smart tractors, which precisely manage seed and pesticide delivery, analyzing optimum climatic moments for distribution to maximize efficiencies. As feedlots for farm animals come to resemble the most rigid city grids, server farms are hidden in remote forests. In the service of the ubiquitous digital regime, a hyper-Cartesian order is being imposed on the countryside, paradoxically leaving the city to take on the poetic and arbitrary appearance once reserved for the pastoral.^{vi}

Toen ik deze observatie tegenkwam bevestigde dat onze eigen waarnemingen (hoewel Koolhaas vooral aan de VS denkt). Ons beeld van het platteland en dat van de stad behoeft een ingrijpende herijking. De stad lijkt, wanneer afgezet tegenover het slimme landschap, steeds meer de poëtische plek te worden waar men in een zekere wanordelijkheid flaneert zoals men dat juist pleegde te doen in het pastorale landschap; het platteland vertegenwoordigt daarentegen steeds meer het digitale regime, het regime dat in alles een transparante orde wil aanbrengen. Dit proces was op het platteland natuurlijk al ingezet en lijkt daardoor voorbereid door de ruilverkaveling. Dit zal zich sterker voortzetten nu vrijwel alle vegetatie via drones, sensoren en andere methodes per minuut kan worden bijgehouden. Ook de wandelaars en fietsers die in het gebied verblijven zullen gemonitord worden...

U ziet het. Ook ik kom hier weer uit op een sterk onderscheid, een nieuw dualisme tussen stad en platteland. Het smart landscape versus de smart city. De slimme natuur tegenover de irrationele stad. Maar dat doe ik vooral om nadrukkelijk duidelijk te maken dat de natuur, het landschap, het platteland al veel verder gedigitaliseerd zijn dan de stad. Vrijwel elke plattelandsbewoner is nu aangesloten op het global network; veel boeren zijn in feite hoogontwikkelde ICT'ers geworden. De digitale verbindingen worden of zijn gelegd in de grote rioolbuizen en laten het eerdere onderscheid tussen stad en land volledig oplossen en levert heel veel nieuwe mogelijkheden op. Het betekent bijvoorbeeld

dat verschillende stedelijke functies rechtstreeks overgebracht kunnen worden naar het platteland en vice versa. In die zin is niets meer vanzelfsprekend. Identiteiten zijn vloeibaar en doordringbaar geworden.

Waar we in de verhouding tussen stad en platteland naar moeten zoeken is daar waar zij bij elkaar binnendringen, waar ze doorlaatbaar zijn. Het gaat dan niet meer over wat een stad of platteland *is* maar over wat we binnen dat netwerk kunnen *doen*. In plaats van tegenstellingen creëren die uitgaan van vastliggende identiteiten moeten we mogelijkheden creëren die dit soort identiteiten achter zich laten. Hierdoor zal de focus de ene keer meer op het platteland liggen, de andere keer op de stad.

Het doorzoeken van deze nieuwe netwerken is precies waar kunstenaars en ontwerpers heel goed in kunnen acteren. Zij zijn bij uitstek degenen die kunnen laten zien hoe de dualismen waarmee we telkens weer werken in iets anders omgezet kunnen worden. Dit onbekende midden is waar het in de dialoog over stad en platteland over zou moeten gaan. De opgave is om een gezamenlijke identiteit te zoeken, waarin het centrum en de periferie permanent van rol kunnen wisselen, vanuit een gedeeld belang. Als het platteland de energieproducent is, moet het ook het centrum zijn en niet een leeggehaald gasveld in Groningen worden. Daar ging het volledig mis door het idee van periferie centraal te stellen in de verhoudingen. Een wingewest. De huidige roep vanuit de steden om extra groene energiestromen naar en voor de stad is een eenzijdig en tegelijkertijd dualisme oproepende beweging. Deze gaat nog uit van een centrum en zijn periferie. Het platteland als hulpbron. De realiteit moet echter zijn dat er meerdere centra en periferieën zullen ontstaan wanneer stad en platteland elkaar werkelijk – al doende – gaan doordringen en ze beide doorlaatbaar worden. Daarmee kunnen zich verschillende centra en periferieën vormen die er bovendien voor zorgen dat begrippen als krimpregio's kunnen verdwijnen. We hebben juist behoefte aan een fluïdum van leegtes en voltes. We moeten stad en platteland als een geheel zien waarin onderlinge verbindingen telkens nieuwe verhoudingen met elkaar scheppen.

ⁱ 'Dialoog tussen platteland en stad' was de letterlijke titel van de bijeenkomst: <http://www.platform31.nl/bijeenkomsten/dialoog-tussen-platteland-en-stad>

-
- ⁱⁱ countryside (n.) mid-15c., literally "one side of a country" (a valley, a mountain range, etc.), from country + side (n.); hence, "any tract of land having a natural unity" (1727). <https://www.etymonline.com>
- ⁱⁱⁱ Vergelijk de naam Overijssel. Dit is een naam die alleen bedacht kan zijn vanuit het westen van het land. Vandaar keek men uit over de IJssel. Vanuit Overijssel keek men naar andere provincies en niet naar zichzelf. Toch heeft men deze naam wel aangenomen en daarmee de blik van die ander verinnerlijkt. Wat betreft periferie en centrum zie E. Peeren, H. Stuit, A. Van Weyenberg (eds.), *Peripheral Visions in The Globalizing Present. Space, Mobility, Aesthetics, Leiden, Boston: Brill, 2016.*
- ^{iv} https://www.academia.edu/21596869/De_tuin_verkenningen_van_artistiek_onderzoek_I_en_II
- ^v Zie <http://www.afdh.nl/boeken/the-non-urban-garden.aspx>.
- ^{vi} Rem Koolhaas in *Artforum*, April 2015 (<https://artforum.com/inprint/issue=201504&id=50735>) 'Rem Koolhaas Plans a Countryside Exhibition at the Guggenheim'